

TERDIK SZILVESZTER
MTA-SZAGKHF LENDÜLET
GÖRÖGKATOLIKUS ÖRÖKSÉG KUTATÓCSOPORT

„Kegyelemnek Anyja”

Egy alig ismert bécsi kegykép másolata Nagylétán

Az egykor Bihar vármegyéhez tartozó Nagylétán (ma: Létavértes) a török kiűzése utáni időszakban a megfogyatkozott református magyar lakosság mellé nagy számban érkeztek román görögkatolikusok. Mellettük egy kisebb, az egyházi szláv liturgikus nyelvet használó közösség is megjelent, akik az „orosz” (rutén) parókia alapítói lettek. A nagyváradi görögkatolikus egyházmegye 1778-ban végzett összeírása során már egyik parókia pontos alapítási évére sem emlékeztek, valószínűleg a 18. század elején jöttek létre. Míg a román parókiának ekkor 476, a rutén közösségnek csupán 61 gyónóképes híve volt. Az utóbbiak fatemplomát 1746-ban építették a hívek önerőből, a teteje ekkoriban már felújításra szorult, a képi díszítése és a felszerelése is hiányos volt, 144 ember fért el benne. A görögkatolikus egyházmegyékben nem volt túl gyakori, hogy egy településen két parókia működjön egymás mellett, csupán a nagyobb városi településeken fordult elő, amelyekben időnként az etnikai feszültségek eredményezték a közösség megosztását. Így történt ez Nagykárolyban az 1730-as években, de hasonló volt a helyzet Szatmárnémetiben is a 18. század végén; Nagylétán azonban efféle konfliktusról nincs adatunk. Egyébként külön rutén parókia működött Nagyváradon is, az egyházmegye központjában a 18. század végétől kezdve. Két parókia és templom létezett még Újfehértón is a 19. század elején, akárcsak Hajdúdorogon, ahol ugyan két parókia volt, de csak egy templom, ezért a szláv és a román liturgikus nyelv használatáról a városi tanács rendelkezett. Míg Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Nagylétán a két parókia és templom szinte napjainkig fennmaradt, addig Újfehértón és Hajdúdorogon a 19. század elején a régi struktúrák eltűntek, a két parókiát egyesítették.

A nagylétai kisebb templomot a 19. század közepén építették, s az Isten-szülő elhunytá tiszteletére szentelték. A templom építéstörténetét az 1855-ben megkezdett számadáskönyv első oldalain az akkori parókus, Kovács János foglalta össze röviden latin nyelvű feljegyzésében. Ebből kiderül, hogy az építkezéshez szükséges anyagi források jelentős részét Kritsfalusy Ferenc nagyváradi kanonoknak, kispripostnak, a debreceni Szent Anna-templom plébánosának köszönhették, aki – a parókus megjegyzése szerint – Nagylétán görögkatolikus családban született. Más források is megerősítik, hogy Kritsfalusy később lett latin rítusú. Mivel a nagyváradi görögkatolikus egyházmegyének nem volt saját szeminárium, hanem a latinokkal együtt kellett tanulni, nem voltak ritkák a rítusváltások sem. Kritsfalusy Ferenc 1777. február 26-án született, azonban a nagylétai rutén anyakönyvben nem található a kereszteléséről szóló bejegyzés, noha a matriculát már 1764-től kezdve vezették. Elképzelhető, hogy a román templomban keresztelték, az ottani anyakönyvek azonban csak a következő évtől, 1778-tól kezdve ismertek. Kritsfalusyt 1800-ban szentelték pappá, utolsó szolgálati helyén, Debrecenben elévülhetetlen érdemeket szerzett a Szent Anna-templom szépítésében: az ő ideje alatt fejezték be a tornyok építését, de ő hozatta Bécsből a védőszentet ábrázoló főoltárképet is. 1836-ban elhunyt, azonban másfél évtizednek kellett ahhoz eltelnie, hogy szándéka szerint Nagylétán új görögkatolikus templom épülhessen. A költségek hiányzó részét a parókiához tartozó 19 család teremtette elő. A számadáskönyv elején az építkezés összesített költségvetése is megtalálható, amelyből kiderül, hogy a munkát 1851. november 1-jén kezdték, s 1854 októberének végén fejezték be. Az egész építkezés összesen 8632 forintba és 47½ krajcárba került.

Érdekes adat, hogy az első, az 1854/55. évről szóló, részletesen vezetett elszámolás bejegyzései között a következő tétel is szerepel: „Az otska templomból bontása után a hulott fákért”, amelyeket a hívek megvettek, összesen 34 forint 40 krajcárt kaptak. A régi templomot az új elkészülte után lebontották. Az építető parókus, Kovács János 1860-ban már

2. kép

nem élt, özvegye Dályi Papp Cecília egy üvegcsillárt (lusztert) adományozott a templomnak: „1860 Julius hónapban Nehai nagyon Tiszteendő Kovacs Jánosnak özvegye Dályai Papp Cecilia a helybeli ruthén Egyháznak a bent levő üveg csillárral (luszter) meg ajándékozá. Gólya János mp helybéli lelkész.”

A templom ma is áll, jelenlegi formáját az 1942-ben befejezett felújítás, átépítés során nyerte el. Mivel az utóbbi évtizedben is alaposan felújították az épületet, napjainkban is kitűnő állapotban van. A régi fatemplomból mindössze egy festmény maradt meg, amely jelenleg a szentély falán függ (1. kép, Bakos Zoltán felvétele). Az álló téglalap formájú, vászonra olajjal festett képet klasszicizáló, aranyozott keretbe helyezték. A festményen háromnegyedes beállításban az ülő Szűz Máriát látjuk, aki vörös tunikát, kék köntöst visel, az utóbbi díszes arany paszomán-

3. kép

nyal ellátott, jobb vállán Mária szüzi tisztaságára utaló arany csillaggal. A Szent Szűz két kézzel tart egy zöld, arany rojtos-bojtos vánkost, amelyen a gyermek Jézus ül: éppen anyját készül átölelni, bal kezével annak bal vállára támaszkodik, jobbját emeli, arcuk gyengéden összeér. Mária jobb kezével a Gyermekek jobb lábcskáját tartja. Az előtérben vörös terítővel letakart imazsamoly vagy olvasópult áll, rajta nyitott könyv, benne olvashatatlan írás. Mária bal kezénél rózsákkal, tulipánnal teli váza áll, a másik oldalon két oszlop törzse és lábzata látszik. A háttér kék, amelyet a Mária és Jézus feje mögül felragyogó fehér sugárkoszorú világít meg. A kép felső részén két, főleg rózsából összeállított virágfüzér zárja a kompozíciót.

A festmény koráról és adományozójáról a kép hátoldalán olvasható felirat tájékoztat (2. kép, Bakos Zoltán felvétele): „Emlékezetül Készítette Debreczében / Kritisfalusy Anna 1834. Eszten[dőben]” A feliratban a készítés helyét, Debreczét is megnevezik, az alkotó azonban a saját nevét elhallgatta. Ezekben az években Debreczében nem sok képzett festő működött, csupán Kiss Bálint, aki 1827-től Bécsben tanult, majd 1834 és 1837 között, egészen Pestre való távozásáig maradt a városban, valamint Csapó Lajosra van adat, aki éppen 1834-től lett debreczeni polgár. De minden bizonnyal mások is próbálkoztak festéssel, akik nevét nem tartotta fenn az emlékezet. A nagylétei festmény figurális részeinek bizonytalanságai alapján inkább egy autodidakta, valószínűleg a díszítőfestésben járatosabb alkotóra gondolhatunk, amire a virágok szép kidolgozása enged következtetni. Erre utalhat az is, hogy a kompozíciót a festő metszetelőkép alapján készítette, bár ez akár a megrendelő szándékát is tükrözheti. A nagylétei festményen látható Mária-ábrázolás ugyanis a bécsi Kilenc angyali kar tiszteletére szentelt templom kegyképeinek másolata. A középkori eredetű, de 1554-től a jezsuitáknak átengedett templom belsejében a diadalív től balra, a mellékhajó végében áll az a 19. század elején emelt klasszicista mellékolta, amelyen angyalok tartják a kegyképet (3. kép). Ez a festmény ismeretlen időben, talán még a 16. században került Bécsbe a jezsuitákhoz. A festményt stílusa alapján a 16. század első harmadára datálják, s feltehetően Németalföldön készült. Ikonográfiai típusa azonban bizánci eredetű, az ún. eleusza (könyörülő) Istenszülő-ikonok variánsa, amelyen Mária trónon ül. Ez a típus a 13. században jelent meg Itáliában bizánci hatásra, s terjedt el a nyugati kereszténységben is. A festmény stílusa és a textilek gazdag megformálása alapján feltételezhető németalföldi eredete. A bécsi kompozíció a nyitott könyvben pontos idézet olvasható: „dilectus meus mihi et ego illi”, vagyis „a kedvesem az enyém, és én az övé vagyok” (Énekek éneke 2,16). Ez a vers a Szűz és isteni jegyese misztikus kapcsolatára, az Istenige megtestesülésére utal.

A jezsuiták idejében, a festményről készült barokk kori szentképek tanúsága szerint, a képet nem a templomban, hanem a rendházban őrizték és tisztelték. Miután 1773-ban feloszlatták a rendet, a kép a 19. század elején került át a templomba. Az egyik metszet Szilárdy Zoltán gyűjteményéből származik, a 18. század közepén készülhetett, szerzője ismeretlen (4. kép), a másik Pfeffel munkája, ami a kép népszerűségéről árulkodik (5. kép). Ennek ellenére alig ismert korabeli festett másolata. Magyarországon feltehetően a nagyszombati jezsuitáknál is tisztelték egy másolatát, amiről J. Mansfeld és Joseph läger nagyszombati mester 18. századi rézmetszete tanúskodik, ez utóbbi a győri egyházmegyei könyvtár gyűjteményéből ismert (6. kép). A metszetek többségén a Mater Gratiae, vagyis a Kegyelemnek anyja kezdetű latin imádság kíséri a képet. Ha valóban volt Nagyszombatban egy másolata, annak későbbi sorsát egyelőre nem tudjuk nyomon követni. Fennmaradt azonban egy barokk kori, nagyon igényes, szépen festett változata a bécsi kegyképnek Sopronbánfalván, az egykori pálos templomban (7. kép). Egyelőre nem lehet tudni, hogy pontosan mikor és honnan került ide, mindenesetre elég híven követi a bécsi előkép részleteit, noha stílusában tagadhatatlanul a 18. század szellemét tükrözi.

4. kép

5. kép

6. kép

A bécsi kegykép 19. századi népszerűségét mutatja, hogy a század második feléből származó, kisebb méretű másolatai aukciókon és magángyűjteményekben is felbukkannak.

A nagylétai kép a bécsi eredeti szabadon értelmezett variánsa, amelyen alkotója elhagyta a trón díszes háttámláját, egyszerűsítette az imaszámoly takarójának bonyolult mintázatát, azonban hozzátette a háttér oszlopait és a két fenti virágfüzért. Minden bizonyosan metszet alapján, s nem festett másolat után dolgozott.

Kísérletet tettem az adományozó, Kricsfalusy Anna azonosítására is. A parókia anyakönyveit átnézve több ilyen nevű személyre bukkantam. A Kricsfalusy név legtöbbször Krisfalusy vagy később Kricsfalusy formában szerepel, most leginkább a Kricsfalusy alakot használtam.

1792-ben szeptember 1-jén keresztelték Gantz Máriát, akinek a keresztanyja Kricsfalusy Anna volt, a görög kántor felesége. Négy évvel később, 1795. augusztus 31-én egy másik Gantz Máriát kereszteltek, az előző kislány ugyanis meghalhatott, akinek keresztzülei Kricsfalusy Ferenc „Molitor”, vagyis molnár volt, a keresztanyja pedig Kricsfalusy Anna. Kricsfalusy Ferenc nevű férfi még egyszer szerepel az anyakönyvben, 1809. június 22-én temették 90 éves korában, talán ugyanarról a személyről van szó. Ferenc és Anna valószínűleg nem házastársak voltak, hanem más rokoni kapcsolatban állhattak (apa és lánya, vagy testvérek?). 1797-ben keresztelték Gantz Józsefet, a két korábbi kislány öccsét, s újra Kricsfalusy Anna a keresztzüelő, akinek nevéhez ekkor már azt is odairják, hogy Kosztin András felesége. Úgyanígy tesznek 1800-ban, amikor szintén ő lesz egy cigány gyerek keresztzüelője április 15-én. Ugyanebben az évben, július 15-én már a helybéli parókus, Kádár János és felesége, Papp Anna Mária nevű kislányát tartja a keresztvíz alá, és ekkor is megjegyzik, hogy ő Kosztin András felesége. December 10-én egy újabb Mária nevű kislánynak, majd 1801 májusában és egy év múlva, 1802 decemberében Kádár parókus Julianna és József nevű gyermekeinek lesz a keresztanyja. Kádár János azonban nem sokáig maradt Nagylétán: újszülött gyermekei közül kettő is meghalt néhány napos korában, majd 1803. január 1-jén fiatal, mindössze 19 éves feleségétől is végső búcsút kellett vennie. Neje halotti anyakönyvi bejegyzéséhez hozzáfűzi, hogy csupán négy évig éltek házasságban. Utóda Bilkey Gábor lett, akinek feleségét Lengyel Juliannának hívták. Az ő gyermekeiknek is Kricsfalusy Anna, Kosztin András felesége lesz a keresztanyja: az 1806 júniusában született Pálnak, majd az 1809 és 1810 októberében született gyermekeknek, s az 1814-ben világra jött Mária nevű kislányuknak. A későbbi években azonban nem találkozunk már ezzel a Kricsfalusy Annával keresztzüelőként, Bilkey parókus később született gyermekeinél is mást kértek fel. Ennek a változásnak feltehetően az lehetett az oka, hogy 1816. február 23-án Rusz Teodor özvegy, nagyváradi polgár feleségül vette a nagylétai, szintén özvegy Kricsfalusy Annát. A tanú-

juk Lengyel Julianna, Bilkey parókus felesége volt. Feltehetően Kosztin András 1814 végén vagy 1815 elején halhatott meg, az anyakönyvekben nem találtam nyomát (a rutén parókia anyakönyvében nem szerepel, a román parókia halotti anyakönyveiben pedig éppen az 1807 és 1816 közötti évek hiányoznak), s minden bizonnyal az ő özvegye lehetett Anna. Egyébként a román parókia anyakönyveiben 1788-ban június 11-én szerepel egy Kosztin András mint keresztapa, talán ő lehetett az első férj. Különös, hogy Kricsfalusy Anna ilyen népszerű volt, amikor keresztanyát kellett választani, a papcsaládok egyértelműen őt hívták. Ez minden bizonnyal arra utal, hogy családjá a közösség megbecsült, talán tehetősebb tagja lehetett (ha rokonságban állt a molnárral, akkor mindenképp). Szeretném azt gondolni, hogy Kricsfalusy Ferenc kánonokkal is rokonságban állt, de erre semmilyen adatunk nincs még eddig.

1799-ben és 1800-ban egy másik Kricsfalusy Anna, Csomaközi Ferenc (Teodor) felesége is feltűnik keresztanyaként. Ő azonban 1807 végén, 28 éves korában elhunyt, az is tudható, hogy 1791-ben kötöttek házasságot. Ennek az Annának az esetében a Kricsfalusy vezetéknev után zárójelben a Nagy név is szerepel. A Kricsfalusyaknak ugyanis Nagylétán volt egy ága, amely a Nagy vagy a Jakab Nagy vezetékneveket is használta, az ő családtagjaik gyakran szerepelnek az anyakönyvben, míg más Kricsfalusyak szinte alig. Korai halála miatt őt biztosan kizárhatjuk a donátorjelöltek közül.

1808-ban és 1809 márciusában szintén egy Kricsfalusy Anna szerepel keresztszülőként, de itt nem írják, hogy kinek a felesége volt.

1821. október 10-én temették egy Kricsfalusy Anna Jakab János nevű férjét, aki 25 éves korában hunyt el. Ha ilyen fiatal volt a férj, a feleség még fiatalabb lehetett.

1837. április 3-án temettek egy Kricsfalusy Annát, aki Kricsfalusy János felesége volt, s csak 22 évet élt. Emberi számítás szerint a két utóbbi Anna közül valamelyik lehetett a szóban forgó festmény adományozója.

A Kricsfalusy családnak élt Nagylétán egy nemesi ága is. 1831. december 27-én temették Kricsfalusy Papp Jánost, körülbelül 87 éves korában halt meg, akinek a neve mellé azt is odaírták, hogy „nobilis”, vagyis nemes. A család nemesi ága biztosan a máramarosi Kricsfaluból származott, hogy mikor kerültek Nagylétára, nem tudható. Mindenesetre a 19. század közepén már nem olyan meghatározó tagjai a közösségnek, mint amilyenek a 18. század végén és a 19. század elején voltak. Kihaltak, illetve a környező településekre kerülhettek, a templomot építő 19 család neve között nem szerepelnek. A számadáskönyvben 1862-ben például a következő adat szerepel: „Érselindi Kricsfalusi Anna gyertyára 1 forintot adott.” Ez azt mutatja, hogy a közeli Érselénden is éltek.

Kutatásunk sajnos nem járt eredménnyel, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az anyakönyvekben szereplő több Kricsfalusy Anna közül vajon melyik volt a festmény donátora. Lehet, hogy egyik sem, talán a több ágra szakadt család olyan tagja jótékonykodott itt, aki más módon kapcsolódott a közösséghez. Esetleg Kricsfalusy Ferencnek volt ilyen nevű lánytestvére, aki Debrecenben élt? Ennek vizsgálata még további kutatást igényel. Mindenesetre hálásak lehetünk neki, akármelyikük is volt, hogy ilyen ritka ikonográfiájú – a nyugati hagyományon keresztül megszürt bizánci eredetű – bécsi Mária-kegykép másolatával ajándékozta meg a jelenlegi templom szerény elődjét, folytonosságot teremtve a múlt és a jövő között.

ISTENSZÜLŐ,
TE VAGY A VALÓDI SZŐLŐVESSZŐ,
KI MEGNÖVESZTETTED NEKÜNK
AZ ÉLET GYÜMÖLCSÉT.
HOZZÁD KÖNYÖRGÜNK:
IMÁDD A SZENT APOSTOLOKKAL
ÉS MINDEN SZENTTEL EGYÜTT
ÉRETTÜNK AZ URALKODÓT,
HOGY IRGALMAZZON
A MI LELKÜNKNEK!

